

ד"ר יוסף י. ריבלין אנשי ירושלים מזו העבר הקרוב

א

רבי מרדכי אדעלמאן

אחד האישים הבולטים ביותר בתקופת ההשכלה הירושלמית לפני חמשים שנה בערך היה רבי מרדכי אדעלמאן. הוא היה יליד אונגריה. בימי עלומיו השתתף בשם "עדיני" גם ב"השחר" של סמולנסקין והיה מידידיו. הוא גם עבר למסעותיו בארצות המזרח בואכה פרס. בראשית ילדותו זוכר אנכי עדיין את בית-המסחר שלו, אחד הנהדרים בדרך יפו ליד השער שהיו בו גם כלי-משחק לילדים. זכורני כשאבא קנה לי בבית-מסחרו אלבום להדביק בו בולים. ואולם בעיקר הדבר זוכר אני אותו כבא כוחה של "חברת-למען-ציון" מיסוד יהודי גרמניה. חברה זו נודעה בעיקר ב"בית-המרפא" שיסדה בירושלים, מחוץ לעיר, בית-מרפא שעסק תחלה בכל מיני מחלות, והצטמצם בעיקר במחלות-עיניים. רופאה האחרון של חברה זו היה הד"ר אברהם טיכו החי אתנו עד היום בירושלים. ואולם רבי מרדכי אדעלמאן התעניין גם בחנוך. זמן קצר היה גם מורה בבית-הספר למל בימי הנהלתו של הרצברג. הוא הדפיס בשעתו גם "סדור-תפלה" מיוחד מקוצר במדה ידועה מן המקובל לצורך תלמידי בתי-הספר. ואולם מפעלו לחנוך היה זה, שסדר כבא-כה חברה "למען-ציון" שעורים ללמוד עברית, השפה ודקדוקה, חשבון והשפה הערבית לתלמידי "תלמוד-התורה" מחוץ לעיר בעיקר משכונת "מזכרת משה". השעורים נתנו בשעות הצהריים, בשעה שהילדים פנויים מלמודיהם ב"חדר". כלפי הקנאות הירושלמית כנגד בתי-הספר היה כאן תריס, בזה שהלמודים החיצוניים לא נתנו בעצם בנין התלמוד-תורה. משום "עין-הרעה" הרחיק את מקום השעורים לשכונת "אבן-ישראל", שהיתה אז כבר בהרבה שכונה ספרדית ולא ב"מזכרת-משה" השכונה שבה היה בנין "תלמוד-התורה". כמו כן היתה ביסודו תכנית הלמודים, זו שהותרה גם בתלמוד-תורה עץ-חיים, היינו כתב ולשון

עברית וחשבון. התוספת של למוד השפה העברית אמנם היה בה כדי לעורר חשד. ואף אמנם לא היתה רוח קנאים נוחה ביותר ממוסד זה, ואף יצאו נגדו בכרוזים. ואולם למעשה היה עצם למוד השפה הערבית אפילו בתלמוד-תורה עץ-חיים, דבר השנוי במחלוקת עוד משנים קדומות, משנות הלמ"ד למאה שעברה. עוד אז בקש משה מונטיפיורי להנהיג למוד זה בתלמוד-תורה עץ-חיים על חשבוננו. תומך נלהב ברעיונו של מונטיפיורי היה ראש ישיבת עץ חיים בעת-ההיא רבי משה נחמיה כהנוב הידוע בשם הרב מחאסלאוויץ, וגם הגאון רבי שמואל סלאנט. וכבר היה אז מוכן ומזומן חבור ספר למוד לערבית על טהרת הקודש. ואלמלא קנאים שהתערבו, בדבר, היה כבר אז יוצא ענין הוראת שפה זו לפועל. באופן פרטי נמצאו כאלה שהתירו לעצמם הדבר, והותר גם לאלה שהיו זקוקים לה לשפה זו למטרות צבוריות. לפי שספר לי שאר בשרי ה"ר הלל בהר"ר יוסף ריבלין ז"ל, למד הוא עדיין — כבן סופר ומנהל הועד הכללי כנסת-ישראל — ערבית מפי מורה פרטי, באותו ספר למוד ערבי — שאינו עוד במציאות.

על כל פנים השכילו היוצאים לכונן שעורים אלו בחסות "חברת-למען-ציון" לבחור במורה לא אישכנזי, אלא ספרדי, שבשעת הדחק הרי לא חל עליו בכל אופן "החרם" נגד בתי-הספר. היתה בזה מפקחותו ומזהירותו של ר' מרדכי אדעלמאן, שהיה אבא ז"ל אתו בענין זה בעצה אחת. וכך נתמנה למורה חותני המנוח החכם רבי יצחק יחזקאל יהודה מן המשפחה הבגדאדית המפורסמה. רבי יצחק יהודה נחשב כבר אז לגדול ביודעי השפה הערבית בירושלים. הוא היה בראשית למודם ערבית רבם של שני הגיסים ר' דוד ילין ור' יוסף מיוחס ז"ל. וכן מורו של אחיו הפרופ' אברהם שלום יהודה הי"ו ושל גיסו המורה לערבית הידוע מר חיים אשריקי הי"ו. גם אבא ז"ל — בהמצא היתר לו כסופר ועד הכללי — למד בעלומיו

שפה זו מפי חותני ידיד נפשו. היה ר' יצחק יהודה עובד בשעות הצהריים את משרדו "משרד לתרגום-מים לערבית" לערכאות וכן ל"צרפתית" לקונסול-לים, משרד שהיה בשער הסריה, בית-פקידות הממשלתי שבעיר העתיקה ובא ללמדנו ב"אבן-ישראל". אותנו רובא רובא תלמידי תלמוד-תורה "מזכרת משה" והסביבה; ומעוט מילדי הספרדים.

רבי יצחק יהודה ז"ל, היה אמנם תלמיד-חכם גדול וחכם גדול בשפה הערבית ותרבותה, אך אמון היה עוד על שטת הקדמונים, שדרשו גם מילדים הרבה מכפי כחותם. הוא לימד אותנו עברית, היינו: כתב והכתבה ובעיקר דקדוק, וחייבים היינו, אנו הפעוטות, לשנן את לוח הפעלים העברי על כל בנינו וגזרותיו בעל-פה. היה קורא ילד מן הספסלים אליו אל הקתדרה — שלחן קטן — אנחנו ילדי "החדר" ישבנו כאן בפעם הראשונה על ספסלים, שנים שנים, כמתכונת בית-הספר המודרני "המוחרם" — והיה מצווה עליו להגיד את הגזרה על בניניה, זמניה וגופיה בעל-פה. כפי שדרש ממנו, וסרגל היה מונח מוכן לפניו על השולחן, סרגל שהיה משמש לו לשרטט וגם ליסר את התלמיד שלא ידע שעורו, ולא שהיה רבי יצחק חס-וחלילה שש להעניש ורע-לב. הוא היה ממש ההפך מזה, אלא מנהג היה גהוג אז, דוקא בבתי הספר המודרניים, מנהג שהחזיקו בו יותר מאשר ב"תלמודי-התורה", בבית-ספר כי"ח ואפילו ב"בית-ספר למל" המודרני, שבו היתה שעה קבועה לשבוע ביום השישי ליסר בה את "החייבים". חושב היה מורנו שענין זה שייך לעצם החנוך והלמוד, ואי אפשר בלעדו. טעה הילד, היה חייב לכופף אצבעותיו כלפי פנים על כף היד, והסרגל נחת על אצבעותיו. ביום קר כשהיו ראשי האצבעות קפואות בלאו הכי, לא היה בזה תענוג. ואנכי בוחר הייתי לשנן את הפעלים בלי לאות, ועם זה לא תמיד נצלתי מענשו של מורי, אם כי אהבנו מאד ולא רק בגיני אלא בגלל ידידותו לאבי שהיו ידידי נפש ממש עד יומם האחרון.

(סוף יבוא)

אנשי ירושלים מהעבר הקרוב*

(סוף מגליון ד')

את השפה הערבית למדנו מחוברת קטנה עטיפה מעטפת ניר עבה אדמדם או ירקרק, ודאי השטה המודרנית אז, ראשית כל את כל ה"אליף-בא", ואחרי זה בלי קץ בא לבב בג עד גמירא של האליף בית. ואחר גא גב גג וכו' עד תם כל האותיות, צרופים מבלי כל תכן. והיו האותיות זעירות ככנים וכשמשימן. וכדי לבחון אותנו אם אין אנו אומרים מתוך זכרון והרגל, היה נוטל רבי יצחק יהודה ספר גדול, שם לפניו בנחת רוח ובמתינות שהיתה מיוחדת לו, נוטל פיסת נייר ונוקב בה נקב קטן כדי אוח ערבית אחת, או מלה קצרה, מכוון את הנקב על דף הספר באופן שרק אות אחת או חלק ממלה אחת נשקף, ומצווה לקרוא. במיוחד היה מקדיש זמן רב להוראת כתיבה תמה כתב-יד יפה, שהיה מצטיין בו בערבית. כתיבה יפה נחשבה מאז בערבית לחלק בלתי נפרד מלמוד השפה. כתב מכווער היה עולה אז כשגגת כתיב וסגנון. לשם כך היה מביא לנו מחברות ערביות, שתוקנו לשם למוד הכתב והיו שם דוגמאות ומתחת להן שורות בכתב דק שהיה צריך להעביר קולמוס עליהם, או גם אותיות חלולות שהיה צריך למלאהן. כמובן שהייתי ממלא את החללים לא בכתב אלא כ"צובע", קמעא קמעא עד שנתמלא החלל. בסוף השנה, היו התלמידים שהצטיינו, זוכים גם בפרסים, חוברות כתיבה-תמה מעין זו שהזכרתי או ספרים. שמור אתי עד היום "ספר המספיק" דקדוק ערבי בעברית מאת הפרופ' יעקב גולדנשטאל מוינה ועליו כתוב בכתב-ידו ההדור של מורי בערבית: "פרס לתלמיד וכו'". ספר זה שמור אתי כל הימים מזכרת נעימה מאותו אדם, שכל מה שהזכרתי יותר ויותר הוספתי להעריצו לא רק על גדולתו בתורה ובחכמה, אלא יתר על כן, על תמימותו הרבה ויושר דרכו. צדיק היה האיש בכל דרכיו.

ר' מרדכי אדעלמאן עורר את "חברת למען ציון" לעסוק גם בהתישבות. עד היום הזה עומדים ברמלה שני הבתים שבנה שם, ושמשו גם שנים רבות, אחרי שבטל הישוב היהודי שתמכה בו חברה זו, אכסניא ליהודים שעברו דרך רמלה. דוקא למקומות רחוקים צפה אדעלמאן: רמלה הרי נחשבה לרבים מהחכמים ל"גת" של פלשתים, והיו שפסקו שיש לחוג שם אפילו יום-טוב של גלויות, כדי הנוהג בחוף-לארץ. בדרך זו הגה גם בישוב יהודי בעזה ותמך בו.

בדיחותיו של רבי מרדכי אדעלמאן

ואולם יותר מכל התבלט רבי מרדכי אדעלמאן כ"פקח" כ"חכם-המחוכם" של ירושלים המשכילה. והיה ראש המדברים בחוגו של הרי"מ פינס ז"ל. ראש-המדברים היה באותם שעות דמדומים של יציאות-השבת בחברה שהיתה נוהגת להתכנס בשעות אלו בבית הרי"מ פינס מ"אנשי-שלומו" הקרובים אליו ביותר: התניו ר' דוד ילין ור' יוסף מיוחס, אבא ז"ל, ולפעמים גם ר' אהרן כהן * פרק מתוך ספר זכרונותי.

הספרן הראשון של ספרית ירושלים "בית-מדרש אברבנאל וגנזי יוסף", וכן ר' אפרים כהן מנהל בית-ספר למל. כמעט תמיד לא נעדר גם ר' יחיאל הירש צמירינסקי, יהודי יקר, חרש עצים שהיה עוסק בהכנת כלי אמנות מעצי זית. חסיד נלהב היה ר' יחיאל הירש להרי"מ פינס, והיה משמש סמל ל"אגודת בני ברית" לאחדות כל השדרות מבלי הבדל תרבות ומעמד. טוב-לב להפליא היה ר' יחיאל הירש, פקח וחרוץ וישר מאד והולך תמים.

כאמור היה ר' מרדכי אדעלמאן ראש המדברים. ושיחתו היתה בשקט ובהנמכת קול מדעת, כשם שהיתה גם הליכתו איטית במכוון, ועיניו מביטות לארץ. וכשהוא פוגש אדם, הרי כאלו לא הכירו ברגע הראשון. לא נתברר לי עד היום, אם אמנם היה האיש קצר-רואי, כפי שהתנצל תמיד, או היה זה רק אחד מתכסיסיו, שהיו לו תריס לישוב הדעת ולהרחת זמן בכל הזדמנות. הוא היה חריף מאד. ספורי מסעיו בארץ פרס, שעבר בה לארכה ולרחבה היו מלאים ציורים פלסטיים, חריפות ובדיחות הדעת. שמו מרדכי וספוריו על פרס עוררו בי תמיד, בראשית ילדותי, אסוסיאציה עם "מרדכי היהודי" שבמגלת אסתר. ביחוד היה מבקר חריף את כל המצב בישוב אז, והכל נעשה מתוך בדיחה שנונה, שנינותיו היו למופת, ואחדות מהן זכורות לי עד היום.

אחת אמרותיו המפורסמות היתה: פקח לא ידור אלא בעיר שיש בה לא פחות משני בתי-כנסת. שאם יתקפו אדם: למה לא ראינוך היום בבית-הכנסת? יהיה אפשרי לו לאמר: "בבית הכנסת השני התפללתי".

ספרו שפעם עבר בשוק ודחפו ישמעאלי ברחוב הצר. הלך לו ר"מ אדעלמאן שקט כדרכו ושנן לעצמו: "קובלני עליך סבא אברהם, קובלני עליך", אדם שעבר על פניו, ושמע אותו מדבר לעצמו, קדמו בשלום ושאלו: "מה טעם לקובלנא זו ר' מרדכי". "צא וראה — ענה — הקב"ה אמר לו לאברהם אבינו: קח נא את בנד". היה צריך להזדרז עוד יותר משנזדרז ולקחת את ישמעאל. ואולם אברהם אבינו: מרבה בשאלות: "שני בנים יש לי". בא הדיבר: "את יחידך". והוא מקשה שוב: "זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו". "אשר אהבת", ואברהם טוען: "כלום יש גבול במיעיים" — את שניהם הוא אהב. לא נתקררה דעתו עד שנאמר לו הדבר מפורש: "את יצחק". אלו היה אברהם אבינו מזדרז ולוקח את בנה יחידה של הגר ועוקדו, לא היה מזדרז לא מלאך ולא שרף לעכב על ידו, ואנו היינו פטורים מגלות רעה של בן הגר".

ישוב היה מעשה ומצאו אבא ז"ל באחת השב"תות יורד מבית הספרים "בית מדרש אברבנאל", כשהוא תפוס במחשבות. "שבת שלום, ר' מרדכי, מאין הרגלים?" הוא ירד באותה שעה מבית-הספרים באמצע הרצאתו של אחד ממורי הסמינר למורים של "חברת העזרה" שעלה מחוף-לארץ. בעיני פילוסופיה. למעשה היה מורה זה מורה

לגיאוגרפיה, אלא שמצא לנחוץ להורות את בני ירושלים "חסרי-התרבות" כביכול פרק בפילוסופיה של אימות העולם. משכילי ירושלים, תלמידי החכמים שבה מבית-מדרשו של הרי"מ פינס היו מתיחסים למרצים כאלו מעיקרא בביטול. ר' מרדכי פתח ואמר: "עתה נתברר לי דברל הנביא ירמיהו שהיו קשים כל ימי בעיני, אמר ירמיהו בשם ה': כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי. אתמהא! הרי קלה היא הרבה יותר להתהלל בכל המנוי כאן מלהתהלל כביכול שהשכיל אדם וידע את ה' מי חכם, משכיל שיוכל לומר שהשכיל לדעת את ה'?" היום", אמר ר"מ אדעלמאן, ירדתי לעומקו של הרעיון: אדם המתהלל בחכמתו, בא חכם גדול הימנו ומוכיח לו טפשותו על פניו, המתהלל בגבורה, יש גבור מנוי הכובש אותו ושם גבורתו לאל. עשיר המתהדר בעשרו אם בלבושו וכליו וביתו הוא מתהדר, יש עשיר מפני שיוצא בבגדים יפים מבגדיו, קונה לו כלים יפים מכליו ובונה לו פלטין הדור מפלטין שלו. לא כן המתהלל בידיעתו ובהכרתו את אלקים, אין אדם יכול להכחישו, כי לא יראנו האדם וחי. ואם אדם אומר לו כך, טוען הוא כנגדך: בלום סקת עליהם וראית אותם. לא כי אנכי המשכיל הבא עד תכלית דבר, זוהי דרכם של "פילוסופים" אלה, וצא והתוכח אתם".

היפה בספוריו של ר' מרדכי אדעלמאן, הוא זה שספר על דבר מסבה שנערכה לו פעם בחוף-לארץ באוסטררה, כשבא לשם לשם בקור מארץ-ישראל. היו מסבים באותה מסבה כל גדולי הקהלה, והשולחנות מלאים כל טוב, מעדנים ומשקאות, אכלו ושתו ופתחו יקירי הקהל פיהם בהלל ושבח לכבוד האורח מארץ-ישראל. שמלאו פיהם תהלתו, בקשו מאנו לספר לפניו על ארץ-ישראל. פתח ואמר: מיטב שאספר לכם ספור, ואפשר שתעמדו ממנו על הדבר שאתם מבקשים לדעתו. מעשה היו, ביום-ההוא, וישב הקב"ה על כסא דין לדון ימים ומתים. עברו לפני רבים מרשעי עולם מדור דור, ונמצא שגם המרגלים, גם ירבעם בן-נבט וזימתי יצאו זכאים ונפטרו מענשו של גיהנם. ולא היה אלא אדם מאותם דורות קדומים שנגזר עינו לחזור ולהיות נידון במה שהוא נידון, והוא אותו האיש. נפל על ברכיו, והתחיל בוכה ומצען: אבי שבשמים, כלום באמת גרוע אנכי מכל אותם הרשעים עוכרי ישראל ופושעים בגופם ובנשמתם?" יצאת בת-קול ואמרה לו: "חס וחילה, אלא שאלת הפושעים הגדולים אין עוד יסוד ושורש לפשעם וכל מעללם עלה בתהו. לא כן אתה, שהרי עדיין בני אדם טועים אחרים ומתעים ועושים אותן אלוהות ובר-אלהין, ועדיין חטאים קיים לפני ואין לך תקנה". מיטב — ענה אותו האיש — ואם אמצא תקנה לפשעי, יסלח לי?" "יסלח, ואף רבי יקראו לך". בקש אותו האיש רשות לרדת לעולם התחתון, וניתנה לו. מיד נגלה בחלום לראש כהניהם שברומי של אדום, והודיע לו שהוא מבקשו שיכנס

כל מלכי עולם נופלים על פניהם ומשליכים
כתריהם לאחוריהם. משראה כך נתחרט ואמר:
"עוד אלפים שנה ועוד עשרת אלפים יהא אותו"
האיש שקוע במה שהוא שקוע בו, ולא יאבד בידיהם
כבוד וגדולה שכזו". אף אתם רבותי — סיס ר'
מרדכי אדעלמאן — לא עשיתם לי את כל הכבוד
הזה, אלא משום "ארץ-ישראל". חייכם, שמוכן אני
להיות שקוע הלאה במה שאנו שקועים בו שם,
ולא אאבד כבוד שכזה.

מענין הדבר שבאחרית ימיו עבר ר"מ אדעלמאן,
שנחשב עשרות שנים על "הקלים" בירושלים, יותר
ויותר למשמרים, עד שבסוף ימיו נמנה גם על
חברי העדה האשכנזית האורתודוקסית הקיצונית,
שבראשה עמד בן-ארצו הרב רבי חיים זוננפעלד,
ז"ל, זה שהיה בראשית דרכו אחד מתנגדיו הקי-
צונים. רבי מרדכי אדעלמאן נפטר אחרי מלחמת
העולם הקודמת בברלין, באחד מבקוריו שם. לא
רבים מהדור החדש שמעו על אודותיו, ואולם
במשך עשרות בשנים היה ממעצבי החיים החדשים
בירושלים.

ודנו וגמרו, שאם יחזור ויתגלה לרבים שברומי,
יקדם פניו ביראה וכבוד, ויבקש ממנו לקבוע לו
הזמן שבו הוא מבקש להתגלות שוב לעולם.
כשהופיע שוב בחלום קבעו ביניהם זמן של ששה
חדשים להכנות, שכן ראו שענין חשוב שכזה דורש
הכנות מרובות, לקבלו בכבוד וביקר הראויים לו.
נתכנסו שוב ראשי הכהונה וחזרו ונתכנסו כמה
פעמים עד שקבעו את כל סדר קבלת הפנים עד
לפרט קטן שבקטנים. יצאו שליחים לכל המדינות
והארצות ובשרו את הבשורה הגדולה, וקבעו
שביום פלוני יתאספו כל מלכי עולם וכל דוכס ושר
בבקעה רחבה שפארו. ולא יבוא אדם אלא עם כל
פמליא שלו, לבושים פאר ועטרותיהם בראשיהם,
וכל כהן לפי מעלתו בבגדי כהונתו. וכן בשרו את
הבשורה לכל מאמיניהם וצוו עליהם להתאסף
באותה שעה בכנסיות שלהם מוכנים לפלא הגדול.
כשהגיעה השעה, התחיל אותו האיש יורד מן
השמים. שמע את הפעמונים שבכל העולם
מצלצלים וקול רנה בוקע רקיעים וריח ענני קטרת
לבונה עולים באפו. כיון שקרב לאותה בקעה, ראה

את כל גדולי הכהונה של דתו, שרצונו להגלות
עליהם ולמסור להם דברים. לא שעה רב-הכהנים
לחלום, שכן אמר: החלומות השוא ידברון. ומה גם
שהוא בעצמו לא היה לבו מאמין בכל הענין
כהיותו. הופיע לפניו שנית ושלישית בחלום
— ולא נענה. התחיל אותו האיש סובב הולך
מזמון להגמון ומאפיסקופוס לאפיסקופוס. והיו
אלה אפילו מתבישים לספר אדם לחברו, שאותו-
האיש נתגלה להם. סוף-סוף היו כולם אנשי בינה
ובארו לעצמם את הענין אחרת איש לפי דרכו.
כשכלו כל הקיצים התחיל מענם ומציק לכולם,
ואין שומע לו. אמרו בלבם: חולי הוא
ואשאנו. כיון שראה כך התחיל חובל בהם ומטיל
בהם פצע וחרורה. כשראו פצעים שותתים דם
נתעוררו במקצת עד שלבסוף פתח אחד מהם את
פיו ושח דאגתו לאחיו. נדהם אחיו והודה בפניו:
"אף אני בכך". והגיעו הדברים לרבים שברומי,
שגם בו חבל אותו האיש. התפלאו כלם הפלא ופלא
ונמלאו שמחה עצומה. אמרו: "הרי באמת לא
טעינו במקחנו, ואתו האיש חי וקיים". נתכנסו